

MĚNÍCÍ SE ROLE OTCŮ V RODINĚ

THE CHANGING ROLE OF FATHERS IN THE FAMILY

Petra Smolíková

Abstract

Recently, declining fertility rates and factors that may influence this trend have been debated on the academic field. One of the modern topics that could change the mindset of reproductive behavior is a sufficient involvement of fathers in child care. On the one hand, it affects the qualitative growth of the child. On the other hand, it could motivate women who postpone parenthood due to a working career to start reproduction. Involving fathers in childcare can enable mothers to return to work sooner after maternity and parental leave. Nevertheless, it is seldom possible to encounter a situation where the father is on parental leave. This is mostly due to insufficient wage compensation for men caused by the difference between men's and women's wages. Specific figures show the contrast between the number of men and women receiving parental allowance and the impact of childcare on their working lives.

Key words: family behaviour, family, father's role, parental leave

JEL Code: J1, J5, J11, J13

Úvod

I když dříve byla jasně určena otcovská role, v dnešní době už otcové zastávají roli jinou. Povaha této role se mění v závislosti na osobnosti otců, dle původu rodiny a rodinného prostředí, ale i na základě socio-ekonomických faktorů. Pod socio-ekonomickými faktory je možné si představit bytovou situaci jedince, situaci v páru nebo nejistotu na trhu práce. V souvislosti s tématem měnící se role otců v rodině jde také o sladění pracovního a rodinného života. Sladění těchto dvou složek může mít velký dopad na reprodukční chování populace. Zapojení otců do péče o děti může umožnit matkám rychlejší návrat do zaměstnání po mateřské a rodičovské dovolené (Tamm, 2019). Ženy, které tak odsouvají vlastní reprodukci kvůli možnému kariérnímu růstu, by měly nyní možnost, jak skloubit rodinný a pracovní život.

Čerpání rodičovské dovolené po dobu delší, než jsou dva roky má na pracovní kariéru ženy negativní dopad. Je příčinou celoživotně nižší zaměstnanosti a nižšího příjmu žen. Tyto vztahy se ovšem odvíjí od dalších okolností. Muži a ženy vykazují podle různých sociologických výzkumů velmi pomalý nárůst zájmu o větší zapojení otců do výchovy a péče o dítě (Nešporová, 2005). Začíná se hovořit o tom, že aktuální období lze charakterizovat jako období přechodu od „tradiční“ podoby otcovství k „modernímu“ pojetí a vnímání otcovství (Podoby otcovství, 2010b). S tímto tématem jsou také spojené změny legislativy týkající se ošetřující péče o závislé členy rodiny, tak aby se vyrovnala práva mužů a žen. Některá ochranná opatření, která se dříve vztahovala pouze na ženu, začala v určitých případech zahrnovat i specifické kategorie mužů, jako jsou třeba vdovci (Hašková, 2006). Dalším příkladem je, že z „mateřské“ dovolené se stala „rodičovská“ dovolená, kterou mohou čerpat jak ženy, tak muži bez závislosti na jejich rodinném stavu (Maříková, Radimská, 2006). I když se snaží dosavadní legislativa zrovnoprávnit možnosti muže i ženy, v případě rodičovské dovolené je to vzhledem k nízkému náhradovému poměru vůči ušlé mzdě, při stávajících rozdílech mezi mzdami muže a ženy stále nemožné. Možná z toho důvodu zatím dochází k velmi pomalému zvyšování účasti mužů při péči o malé dítě. V České republice také stále převažuje názor o rozdělení tradičních rolí – otec jako živitel rodiny a matka se stará o domácnost a výchovu dětí. Péče o malé děti je tedy převážně záležitostí žen. Z toho důvodu jsou to právě ženy, které čerpají rodičovskou dovolenou. Fakt, že je rodičovství vnímáno hlavně jako záležitost žen, znamená, že to ovlivňuje jejich životy více než životy mužů. Náklady, které jsou s výchovou dítěte spojené jsou tedy nerovnoměrně rozděleny mezi muže a ženy.

1 Vliv péče o dítě na zaměstnání

Tato část se bude věnovat výsledkům z „labour force survey“ (dále LFS) z roku 2018. Garantem tohoto sběru dat je Eurostat. EU LFS je rozsáhlým výběrový průzkum, který na kvartální bázi poskytuje výsledky osob starších 15 let, které žijí v soukromých domácnostech. Průzkumy pracovních sil provádí statistické úřady po celé Evropě, Eurostat je centrálně zpracovává. Pro účely této práce jsou použita data z databáze Sladění pracovního života a rodiny – pracovní pauzy a rodičovská dovolená. Dlouhodobě se řeší, že zařazení otců do výchovy je přínosné pro kvalitní rozvoj dítěte. Přesto je v mnoha případech pro rodiny nevýhodné, aby to byl právě otec, který půjde na rodičovskou dovolenou. To je způsobeno hlavně nedostatečnou náhradou mzdy pro muže způsobenou diferenciací mezi platy mužů a žen. Kromě toho jde také o socio-

psychologické faktory. Muži, kteří občas tápou nad vlastní rolí otce, berou roli živitele jako dostatečné zapojení do chodu rodinného života. Naopak ženy, které zůstaly v pracovním prostředí a jejich muž čerpal rodičovskou dovolenou, pociťují vůči těmto otcům závist, protože jsou to právě tito otcové, kteří jsou v očích dětí na prvním místě. Na konkrétních číslech z databáze Ministerstva práce a sociálních věcí lze ukázat, jaký je rozdíl mezi počtem mužů a žen pobírajících rodičovský příspěvek. Ženy přizpůsobují výchově dítěte svou pracovní kariérou, a to buď úplným přerušením, zkrácením pracovního úvazku nebo akceptují nižší finanční ohodnocení. Ve výsledku je tak opravdu pro pár přínosnější, když na rodičovskou dovolenou nastoupí žena.

V tab. 1.1 je uveden průměrný měsíční počet příjemců s rozlišením pohlaví pro vybrané roky (2001, 2005, 2010, 2015, 2018). Údaje jsou uvedené od roku 2001, protože Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR eviduje údaje o příjemcích rodičovského příspěvku od konce roku 2000. Nejčastěji rodičovský příspěvek dle očekávání čerpají ženy. Z tabulky 1.1. lze ovšem vyčíst trend narůstajícího počtu mužů, kteří čerpají rodičovský příspěvek. V roce 2001 čerpalo rodičovský příspěvek 2100 mužů, v roce 2018 už to bylo 5100 mužů. Nejvíce mužů čerpalo tuto dávku v roce 2010, to dávku čerpalo 5400 mužů.

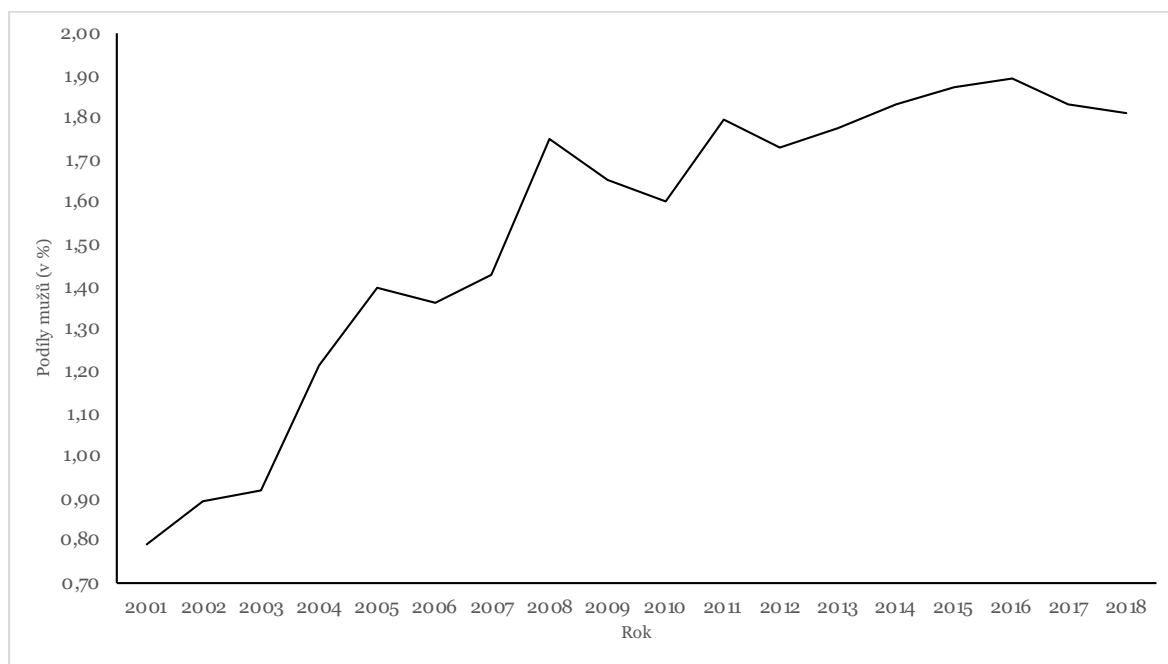
Tab. 1.1 Průměrný měsíční počet příjemců rodičovského příspěvku pro vybrané roky dle pohlaví (v tis.)

Rok	ženy	muži	celkem	podíly mužů (v %)
2001	263,60	2,10	265,70	0,79
2005	289,40	4,10	293,60	1,40
2010	331,50	5,40	336,90	1,60
2015	272,30	5,20	277,40	1,87
2018	276,60	5,10	281,70	1,81

Zdroj: (data MPSV ČR, vlastní zpracování)

Na obr. 1.1 jsou vidět podíly mužů pobírajících rodičovský příspěvek na celkovém počtu vyplacených dávek od roku 2001 do roku 2018.

Obr. 1.1 Podíl mužů přijímající rodičovský příspěvek na celkovém počtu vyplacených dávek mezi lety 2001–2018

Zdroj: (data MPSV ČR, vlastní zpracování)

Z uvedeného grafu je patrný mírný meziroční nárůst mužů, kteří pobírají rodičovský příspěvek. Nejvyšších vrcholů dosahují v roce 2005, 2008, 2011 a 2016. V roce 2005 dosahoval podíl mužů na celkovém počtu vyplacených dávek 1,40 %, poté následoval mírný pokles, ale od roku 2006 opět došlo k nárůstu. V roce 2008 podíly dosahovaly hodnot 1,75 %. Do roku 2010 je opět patrný pokles, ale v roce 2011 jsou hodnoty zpět na původní úrovni (konkrétně 1,79 %). Od té doby dochází k mírnému každoročnímu nárůstu počtu mužů jako příjemců tohoto příspěvku. V roce 2016 jsou podíly mužů na 1,89 % z celkové počtu příjemců. Do roku 2018 došlo opět k mírnému poklesu na hodnotu 1,81 %.

V následujících tabulkách (1.2, 1.3) lze vidět podíly mužů i žen, kterým se vlivem péče o dítě změnil pracovní poměr na celkovém počtu mužů a žen rozdělených podle věkových skupin. Tabulky potvrzují již zmíněné, že to jsou převážně ženy, které opouštějí pracovní prostředí z důvodu péče o dítě. Nejčastěji jsou to ženy ve vyšším věku jejich reprodukčního období. Ve věku 35–44 let opustilo kvůli péči o dítě 37,91 % žen, v další věkové skupině dosahuje podíl hodnoty 39,70 % a v nejvyšší věkové skupině je to dokonce 42, 12 % žen. Toto nejsou nijak překvapující výsledky. V případě žen ve věku 35–44 let může jít o ženy, které mohou mít již dvě nebo tři děti, proto tyto ženy spíše zůstávají doma, aby se postaraly o všechny děti. U starších věkových skupin se jedná s nejvyšší pravděpodobností o ženy s ukončenou vlastní

reprodukcí, jsou to ženy, které mohly první dítě počít před dvaceti a více lety. Tedy v době, kdy ještě nebylo běžné, ani společensky přijatelné, aby se muži starali o domácnost a výchovu dětí. U mužů se tyto hodnoty napříč všemi věkovými skupinami pohybují pod jedním procentem. Tím, že se reprodukce přesouvá do vyššího věku, tak u mladších věkových skupin nejsou počty, resp. podíly osob tak vysoké. Nejčastěji muži opouští pracovní prostředí kvůli péči o děti ve věku 35–44 let, to dosahují podíly hodnoty 0,82 %. Zjištěné údaje potvrzuje další sloupec – osoby, bez přerušení práce. Tentokrát je to tabulka s muži (1.2), která dosahuje nejvyšších hodnot. Dále se u mužů v žádné věkové kategorii nenachází jedinci, kteří by kvůli péči o dítě nechodili do práce. Přesto se v každé z věkových skupin vyskytuje určité procento nezaměstnanosti, což dokazuje sloupec „Nikdy nepracoval z jiných důvodů“. Stejně tak je možné z těchto dat pozorovat určité procento bezdětnosti jak u mužů, tak u žen. Nejvyšší hodnoty jsou u mužů i žen pozorovatelné v nejnižší věkové skupině, tedy ve věku 18–24 let. U obou pohlaví se jedná o více než 40 % osob, které ještě nezahájili vlastní reprodukci (konkrétně muži 48,95 %, ženy 42,79 %). To potvrzuje přesun reprodukce do vyššího věku. V následující věkové skupině už jsou rozdíly mezi pohlavími 11,53 procentuálního bodu. To znamená, že u mužů je to stále více než třetina, která ještě nezahájila reprodukci, kdežto u žen už se jedná pouze o 20 %, které ještě nemají děti. Nižší pozorované věkové skupiny jsou poměrně široké, ale tento rozdíl se dá vysvětlit tím, že většinový model pro pár zakládající rodiny je, že muž je přibližně o 3 roky starší než žena. I v dalších letech jsou patrné vyšší podíly bezdětných mužů než žen. Otázkou by bylo, zda jde o biologickou nemožnost plodit děti nebo vlastní rozhodnutí o nenaplnění svého reprodukčního potenciálu.

Tab. 1.2 Muži podle vlivu péče o dítě na zaměstnání v procentech

věk	Přerušení práce	Bez přerušení práce	Nikdy nepracoval z důvodu péče o dítě	Nikdy nepracoval z jiných důvodů	Nikdy neměl děti
18 - 24	0,00	2,41	0,00	0,15	48,95
25 - 34	0,30	18,86	0,00	0,14	32,05
35 - 44	0,82	37,95	0,00	0,12	12,54
45 - 54	0,42	43,82	0,00	0,00	6,83
55 - 64	0,36	44,31	0,00	0,00	4,45

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Tab. 1.3 Ženy podle vlivu péče o dítě na zaměstnání v procentech

věk	Přerušeni práce	Bez přerušeni práce	Nikdy nepracoval z důvodu péče o dítě	Nikdy nepracoval z jiných důvodů	Nikdy neměl děti
18 - 24	2,67	0,92	1,48	0,53	42,79
25 - 34	23,69	3,09	0,90	0,38	20,52
35 - 44	37,91	4,58	0,21	0,23	5,59
45 - 54	39,70	5,46	0,00	0,00	3,67
55 - 64	42,13	5,79	0,00	0,00	2,72

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Další zkoumanou oblastí jsou osoby, které přeruší z důvodu péče o dítě svůj pracovní poměr dle délky přerušeni, rozděleno podle pohlaví a věkových skupin (tab. 1.4, 1.5)

Tab. 1.4 Muži s přerušeni práce z důvodu péče o dítě podle délky přerušeni v procentech

věk	do 6 měsíců	6 - 12 měsíců	12 - 24 měsíců	24 - 36 měsíců	36 - 60 měsíců	nad 60 měsíců
18 - 24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
25 - 34	0,66	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
35 - 44	0,67	0,40	0,27	0,49	0,00	0,00
45 - 54	0,34	0,20	0,00	0,00	0,00	0,00
55 - 64	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Tab. 1.5 Ženy s přerušením práce z důvodu péče o dítě podle délky přerušení v procentech

věk	do 6 měsíců	6 - 12 měsíců	12 - 24 měsíců	24 - 36 měsíců	36 - 60 měsíců	nad 60 měsíců
18 - 24	8,29	8,84	21,55	30,94	28,73	0,00
25 - 34	3,11	4,63	9,41	34,23	28,38	19,00
35 - 44	0,76	1,01	3,27	25,06	28,09	39,56
45 - 54	0,55	1,38	5,89	22,84	35,68	32,64
55 - 64	0,76	2,33	8,05	26,91	39,50	21,44

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Z tab. 1.4 lze vyčíst, že nejčastěji muži čerpají příspěvek rodičovské dovolené na dobu do 6 měsíců. Jedná se tedy o poměrně rychlý návrat do pracovního procesu. Pracovní závazky na dobu do 6 nebo až do 12 měsíců přerušují muži starší 35 let. Pouze u věkové skupiny 35–44 let se nacházejí i jedinci, kteří se starají o dítě po dobu až 3 let. V procentuálním vyjádření se jedná o hodnoty okolo 0,40, v absolutním vyjádření jde o necelých 2000 mužů, kteří na tuto dobu přerušili pracovní závazky, aby se mohli starat o svého potomka. Nejčastěji jsou to muži, kteří mají dokončené středoškolské vzdělání. Ženy napříč všemi věkovými skupinami přerušují své pracovní závazky na maximální dobu, po kterou je možné čerpat rodičovský příspěvek, tedy až na 3 roky (36 měsíců). Také dle očekávání ve věkové skupině do 24 let je možné nalézt nejvyšší procento žen (8,29 %), které přerušují své pracovní závazky ve všech možných délkách trvání přerušení.

V tabulce 1.6 a 1.7 jsou podle pohlaví a věkových skupin rozdělené osoby, kterým péče o dítě nějak ovlivnila zaměstnání – ať už se jedná o, zvýšení platu, snížení pracovního poměru, méně náročné úkoly a další. Stejná data se dají na stránkách Eurostatu sehnat i dle rozdělení podle dosažené úrovně vzdělání. V tabulce 1.6 se opět potvrzuje, že muže – otce ve většině případů péče o dítě nijak nezasáhne. Jsou to ženy, které chodí v České republice dle údajů z roku 2018 na rodičovskou dovolenou. Pokud dojde k tomu, že se muž stará o své dítě, dochází u něj nejčastěji ke změně zaměstnání nebo zaměstnavatele. V případě vyšší věkové skupiny (45–54 let) dochází také k domluvě mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem o náročnosti úkolu v práci. Bohužel už tu není změřeno, jaký vliv taková změna může mít na jeho mzdu. I tak jsou ve všech případech podíly mužů, které nějak péče o dítě ovlivní v pracovním životě, nízké (pod 1 %). To znamená, že se v absolutní hodnotě stále jedná o necelých 2000 mužů. Co může v této tabulce určitým způsobem překvapit jsou hodnoty podílu žen u kategorie – méně náročné úkoly

v práci, které se nachází na obdobných podílech jako je tomu u mužů. To znamená, že ani ženy nemají ve většině případů „úlevy v práci“, když jsou těhotné. Ale to se dá vysvětlit poměrně jednoduše. Většinu žen bychom hledali v administrativních nikoliv fyzicky náročných zaměstnáních. Z toho důvodu není potřeba jim zadávat méně náročné úkoly. U obou pohlaví lze pozorovat poměrně vysoké podíly u kategorie bez vlivu na zaměstnání. V kontextu těchto dat je potřeba to spíše chápat, jakože ani muži ani ženy nemají potřebu během péče o dítě měnit zaměstnavatele. Vzhledem k legislativě, která určuje, že zaměstnavatel nemůže rodiči, který čerpá rodičovskou dovolenou vypovědět pracovní smlouvu, by bylo zbytečné očekávat jiné výsledky.

Tab. 1.6 Muži, kterým péče o dítě ovlivnila zaměstnání v procentech

věk	Žádná změna zvýšení příjmu	Změna zaměstnání nebo zaměstnavatele	Méně náročné úkoly v práci	Rodinná dovolená	Snížení pracovní doby	Jiné	Bez vlivu
18 - 24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	54,97
25 - 34	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	1,41	55,14
35 - 44	0,28	0,34	0,00	0,00	0,00	1,38	50,48
45 - 54	0,00	0,78	0,68	0,00	0,00	0,65	63,55
55 - 64	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	86,21

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Tab. 1.7 Ženy, kterým péče o dítě ovlivnila zaměstnání v procentech

věk	Žádná změna zvýšení příjmu	Změna zaměstnání nebo zaměstnavatele	Méně náročné úkoly v práci	Rodinná dovolená	Snížení pracovní doby	Jiné	Bez vlivu
18 - 24	0,00	0,00	0,00	9,93	0,00	0,00	24,50
25 - 34	0,59	2,66	0,74	7,16	5,44	2,97	22,88
35 - 44	0,22	2,52	0,77	0,94	4,15	3,38	35,26
45 - 54	0,00	1,33	0,74	0,00	2,56	1,42	27,61
55 - 64	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	8,62

Zdroj: (data Eurostat, vlastní zpracování)

Závěr

V závislosti na dynamice změn v rodinném chování docházelo v posledních dvaceti pěti letech ke změně legislativy, která se týká problematiky péče o závislé členy rodiny, tak aby se vyrovnaly práva mužů a žen. Přesto z důvodů diferenciacie mzdy mužů a žen nedochází k zrovnoprávnění v této oblasti. V mnoha případech není pro rodinu výhodné, aby to byl otec dítěte, který čerpá rodičovský příspěvek. V České republice zatím převažuje názor o tradičním rozdělení rolí – otec jako živitel rodiny, matka se stará o domácnost a výchovu dětí. Možná z toho důvodu dochází jen k postupnému zvyšování účasti mužů při péči o malé dítě. V roce 2001 čerpalo rodičovský příspěvek 2100 mužů v roce 2018 jich bylo 5100. Z analýzy vyplývá, že jsou to hlavně ženy, které opouští svou pracovní kariéru, aby se mohly starat o dítě. Pokud muži čerpají rodičovský příspěvek, čerpají ho nejčastěji pouze v nejkratší možné době, tedy do 6 měsíců. Míra zapojení mužů v České republice při péči o dítě odpovídá jak reálným podmínkám vytvářeným ze strany státu a zaměstnavatelů, tak určitému společenskému vnímání. Na datech se prokázalo, že muži nejsou motivováni k tomu, aby rodičovskou dovolenou využívali (a ani jí v mnoha případech nevyužívají). Motivovat muže k čerpání rodičovské dovolené by přitom mohlo vést k rovnosti mezi pohlavími na trhu práce. Vnímání role otců je tedy klíčová pro rozšiřování genderové rovnosti.

Citace

BJORNBERG, U. *Les limites culturelles et politiques d'une transformation des rôles familiaux*. In : Comaille J., Singly F. de. *La question familiale en Europe*. Paris, 1997, L'Harmattan.

DOUCET, A., MCKAY L. *Fathering, parental leave, impacts, and gender equality: what/how are we measuring?* International Journal of Sociology and Social Policy. 2020, 40(5/6), 441-463. ISSN 0144-333X. Dostupné z: doi:10.1108/IJSSP-04-2019-0086

HÁŠKOVÁ, H. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. 2006, Reprodukční plány a realita rané péče o děti. Pp. 51-72 in Alena Křížková (ed.) Praha: Sociologický ústav AV ČR: Sociologické Studie

MAŘÍKOVÁ, H., RADIMSKÁ, R. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. 2006. Praha: MPSV. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/956/pruzkum.pdf>

NEŠPOROVÁ, O. *Rodiny s otci na rodičovské dovolené: Harmonizace rodiny a zaměstnání*. 2005. Část 4. Praha: VÚPSV. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_176.pdf

Podoby otcovství v ČR-sociologický výzkum. Závěrečná zpráva. 2010b. MPSV, MEDIARESEARCH, a.s. Dostupné z: <http://www.tatanaplnyuvazek.cz/wpcontent/uploads/2013/05/zaverecna-zprava-podoby-otcovstvi.pdf>

TAMM, M. *Fathers' parental leave-taking, childcare involvement and labor market participation*. Labour Economics. 2019, 59, 184-197. ISSN 09275371. Dostupné z: doi:10.1016/j.labeco.2019.04.007

Kontakt

Petra Smolíková

Vysoká škola ekonomická v Praze

nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3 – Žižkov

smop02@vse.cz